

AGYAGÁSI KLÁRA

A csuvas nyelvemlékek kiadásának
néhány módszertani kérdése

A csuvas nyelv írott emlékei¹ kis számban maradtak fenn és mind az ujcsuvas korszak nyelvállapotát tükrözik -- cirill vagy latin betűs átírásban. Tübbségük szókészletgyűjtés /CR, CS, Lspis, MČ, NOTEA, Npčja, Ožkg, Pm₁, Pm₂, Pm₃, Pm₄, Pm₅, RC, Rčmčs, Rčmms, RPRR, Rtčms, Sjač, Sjarn, Soč/1, Soč/2, Srč, SRG, SRPZVČ, Ss, Ss/ap, Vct_G, Vct_L, WVTSchT /², kisebb részük irodalmi alkotás /Ač, Atp, Cskt, Ct, Dnds, Kcsm, Kk, Kočs, Mč, Mol, Nhu, On, Ožkg, Pa, Pe, PK, Rcsp, Rpč, SE, Sv, SF, Zčč/ és nyelvtan /Cskt, Npčja, Soč/1, Soč/2, Vg/ valamint szórványok. Szinte egyiknek sincs tudományos kiadása. Napjainkban, amikor mind a nemzetközi turkológiai kutatások, mind pedig a magyar török jövővényszavainak a kutatása olyan fokra értek, hogy nem nélkülözhetik a csuvas nyelvtörténet összes forrásának a kutatásba való bevonását, sürgető feladattá vált a csuvas nyelvemlékek kiadása³. Ez a feladat számos kérdés elé állítja a kutatót, melyeknek jelentős része az emlékek írásrendszerét érinti.

Az emlékek megfelelő módszertani megközelítés mellett alkalmasak korabeli nyelvállapot rekonstruálására. Az alábbiakban kísérlet történik -- néhány konkrét példán keresztül -- azoknak a módszertani szempontoknak a megvilágítására, amelyek a kiadás szempontjai is lehetnek, lehetőséget adván az írás által elfedett egykoru hangrendszer rekonstruálására.

A mai csuvas hangrendszer orális zárhang és affrikáta fonémáit zöngétlen fortisok alkotják, ezeknek pozicionális allofónjai a zöngétlen mediák. A Jakovlev által 1872-ben alkotott, világviszonylatban egyedülálló csuvas ábécé⁴ csak a zöngétlen fortis mássalhangzófonémák betűjeleit tartal-

mazza, zöngétlen mediáknak megfelelő betűket nem⁵. Ezáltal a helyesírás fonematikus, így a jakovlevi ábécével rövidített csuvas nyelv mássalhangzófonémarendszerének megállapítása a helyesírás alapján általában nem ütközik nehézségbe. Ezzel szemben az 1872 előtt keletkezett írott csuvas emlékekre a fonetikus lejegyzés jellemző, akár latin, akár cirill betűkkel történt is az, így a korai újcsuvas nyelv fonémarendszerének rekonstruálására csak az összes nyelvelmélek helyesírásának egybevetése és elemzése ad lehetőséget.⁶

Helyesírás és fonémarendszer viszonyának vizsgálata szempontjából különös gondot kell fordítani azokra a jelenségekre, ahol valamely sajátosan csuvas fonéma rögzítésére az emlékekben olyan betű fordul elő, mely az adott írást eredetileg használó nép nyelvében más fonémát jelöl, mert ezáltal a csuvas nyelvelmékekben bizonyos betűk több fonémát is jelenthetnek, vagy ugyanannak a fonémának a rögzítésére több betű szolgál.

A mai csuvas nyelvben a sibilánsoknak hármasszoros oppozíciója van, s:s̄:š̄. Az s és š̄ fonéma minden olyan nyelvben szerepel, melynek írását a csuvas lejegyzésére használták, az š̄ azonban sajátos fonetikai minőség, mely a cseremiszen kívül máshonnan nemigen ismeretes. Kiejtése ma az erősen palatalizált š̄-hez áll közel, de nem azonos az orosz lágyított š̄-sel vagy s-szel.

1. A mai csuvas š̄ fonéma tükröződése az emlékekben. -- A kérdéssel már többen foglalkoztak⁷. Az 'eső' jelentésű szó a mai csuvasban шумарь. A Vct_G és Vct_L emlékekben gommor szerepel, ahol Fischer az s-t használja az š̄ lejegyzésére. A Soč/2 és SRPZVČ⁸ hasonló jelentésű szavában külön írásjel jelzi a palatalizált minőséget: сьонарь⁹; a Pm₁, Pm₂, Pm₃, Pm₄, Pm₅ megfelelő szavánál pedig сьонмарь forma található, ahol az š̄ betűt követő jésített magánhangzó utal az

g palatalizáltságára. Az idézett példák betűhelyettesítést illusztrálnak, az emlékek írásmódja közti különbség az átírás alapjául szolgáló betűrendszer hiányosságából fakad. A cirill írású emlékekben példánk esetében segédmegoldásokkal van jelezve az g minőségi eltérése a vele szemben álló g-től, míg a latinbetűs adatban nincs rá utalás. Más esetekben — ha az g-t e vagy i követi — a cirill írású szavakban sem találkozunk az említett segédmegoldásokkal, mert az e és i az orosz szavakban is mindig palatalizálja az előtte álló mássalhangzót, és ezt az orosz helyesírási gyakorlat szerint nem szokás jelölni. /A mai csuvas сул 'szél' írása például a Соѣ/2 és SRPZVŲ emlékekben сул./ A szövegkiadásban minden bizonnyal akkor járunk el helyesen, ha transliterálunk, de rögtön értelmezzük is az írásmódot:

сѡмарѣ : s'omar' : virjal /V/ šomár
сюмирѣ : sjumir' , sjomir' ¹⁰ anatri /A/ šumár,
V šomár.

Az g írásmódja történeti tanulsággal is szolgál. Ismeretes, hogy az g ǰ-ből fejlődött. A magyar nyelv nonfoglalkor előtti bolgártörök jövevényszavainak egy része, pl. szél /< ÓB jel/, szőlő /< ÓB jedleg/, szücs /< ÓB jevčij/¹¹ szavainak és a permi nyelvek középbolgár jövevényszavai¹² arra mutatnak, hogy a ǰ spirantizálódása már az óbolgárban elkezdődött valamely nyelvjárásban¹³. Ezzel szemben az arab írással írt, következetesen kipontozott volgai bolgár feliratok¹⁴ mindenütt kétségtelenül ǰ-t, affrikátát jeleznek. A középbolgárban tehát két nyelvjárást kell feltételeznünk: egy g-ezőt, amelyik folytatása annak az óbolgár nyelvjárásnak, ahonnan a szél, szőlő, szücs szavaink származnak és ahonnan a permi nyelvek középbolgár jövevényszavai valók — és egy ǰ-zőt, melynek írott emlékei a volgai bolgár feliratok. A kérdés az, hogyan viszonyul a mai csuvas a középbolgár nyelvjárásokhoz: folytatása-e az óbolgárban kialakult, középbol-

gárban is meglévő g-ező nyelvjárásnak, vagy azt kell feltételeznünk, hogy ez a középbolgár nyelvjárás kihalt, a csuvas pedig tőle függetlenül a középbolgár ǰ-ző nyelvjárásból fejlődött. Ennek végső eldöntése mindaddig várat magára, míg az ó- és középcsuvas emlékek feldolgozása nem történt meg. A középbolgár ǰ-ző nyelvjárás akár kihalt, akár g-ezővé alakult át, a csuvas nyelvtörténet szempontjából fontos kérdés, hogy az g-ező nyelvjárásra a Volga vidékén milyen és milyen időből származó adataink vannak. A környező nyelvekbe átkerült jövevényszavak esetében ezek etnikai meghatározása nem egyértelmű, ezért különös jelentősége van az ujcsuvas kori írásos forrásoknak. Emlékeink alapján megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század elején a ǰ helyén zöngétlen spiráns fonéma állt.

2. A 'péntek', 'hét' jelentésű szó a mai csuvasban önállóan A, V erne / ← ujer. ādina 'péntek'¹⁵ / és összetételekben A ernekum V ernekon 'péntek'¹⁶, A késnarnikum, V késnarnikon 'csütörtök' / < késén + erni + kun/¹⁷, A viršarnikum, virš-erni-kune, viršanni kun, V virš-erni-kon / < virš+erni+kun/¹⁸ alakban van meg, viszont a forrásokban Vct_G, Vct_L arna 'hét' arna-kon 'péntek' ksno-arna 'csütörtök'¹⁹, wyres-arna 'vasárnap', Soč/2 arnja 'hét' szerepel és a cseremiszbén és votjákban is arn'a alakban található meg. Arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy hogyan kell értelmeznünk az emlékekben jelzett mély vokalizmust /ami a cseremiszbén és votjákban is van/, mikor a mai csuvas beszélt nyelvben a szó vokalizmusa magas²⁰.

Előfordul a szó volgai bolgár feliratokon; egy 1297-ből származó sirkövön²¹ irni k'wen / ایرنی / 'péntek', egy 1316-ból valón²² arni k'wen / آرنی / 'péntek' áll. A szó történetét a bolgártörökben az alábbi módon lehet rekonstruálni:

Ez a szó a mai csuvasban A vătăr, V vătör /< ÓB otur, ÓT otuz/. Ismét az a kérdés, hogyan kell értelmezni az emlékekben használatos átírást.

Az A és V nyelvjárás redukáltjainak fentebb tárgyalt fonetikai sajátosságaiból kiindulva a wutor adatot virjál alakként kell értékelnünk, ahol a labiális magánhangzót jelentő u és o betűk a veláris labiális redukáltak /ö/ — a latin ábécéből hiányzó — betűjét helyettesíti. A БѸТҮРЬ adat anatri nyelvjárást tükröz, erre mutat a szó első szótagjában szereplő illabiális magánhangzót jelölő u betű. Hasonló átírást találunk még: Соѡ/2 БѸГҮРЬ²⁷, SRPZČ БѸТҮРЬ /< ÓB ökür, ÓT öküz/. Feltűnő, hogy az emlékekből idézett szavak első és második szótagjának egyforma redukáltjai eltérő betűkkel vannak jelölve. Ha e jelenség okának akarunk végére járni, szembe találkozunk a csuvas hangsúly kérdésével. A hangsúly a mai csuvasban a szó végén van. Ha a szó utolsó szótagjának magánhangzója redukált, akkor a szó végéről számított első teljes képzésű magánhangzóra kerül. Ha a szóban csak redukált magánhangzók fordulnak elő, a hangsúly az első szótag redukáltján van. Példáinkban — abból kiindulva, hogy a hangsúlyos redukált fonémák kisebb mértékben redukálódnak, mint a nem hangsúlyosak — a maitól eltérő hangsúlyviszonyok tükröződnek, a hangsúly a szó végén van annak ellenére, hogy a szavakban csak redukált magánhangzók fordulnak elő:

wutor:V vătör

БѸТҮРЬ : A vătör.

A БѸТҮРЬ adat támpontot nyújt a redukáltaknak az anatriban végbement delabializálódása relativ kronológiájához is: a delabializáció először a nem hangsúlyos szótag redukáltjával történt meg /vătör> vătör/, amikor pedig az eredetileg hangsúlyos szótagban is végbement, a hangsúly előretolódott

a korábban nem hangsúlyos szótagra: vótór > vátór > vátár. A Soč/2 és SRPZVČ adata a folyamat második fázisát képviseli. /A vele párhuzamos вугъръ, вугъръ alakokon még a hangsúly is jelölve van./

4. A Soč/2 és SRPZVČ szerint az 'ajtó' jelentésű csuvas szó олутъ. Kérdéses a szó utolsó mássalhangzót jelző betű /t/ értékelése, minthogy a szó a mai csuvasban alák /< ÓB älik, ÓT äšik/. Az eltérő írás oka nyelvjárási alak tükröződése lehetne, de a csuvas nyelvjárásokban nincs párhuzam a -k -t váltakozásra. Az олутъ alakot az alák téves lejegyzéseként értelmezhetjük, ahol a tévedés oka a Soč/2 esetében a szóvégi zárhang félrehallása lehetett, az SRPZVČ esetében pedig másolási hiba.

Összegezve az elmondottakat megállapítható, hogy a korai ujcsuvas nyelvemlékek maitól eltérő írásmódját négy ok magyarázza: az átirás alapjául szolgáló betűrendszer hiányossága, nyelvjárási változatok tükröződése, korábbi hiteles alakok megértése és a tévedések. Az egyes szavak helyesírásának értelmezésekor gyakran több ok együttes szereplésével kell számolni. Ahhoz, hogy helyesen tudjuk rekonstruálni az egykoru alakot és jelentést, értelmezni kell tudni az adott nyelvemlékek átirási rendszerét, ismerni kell az egykoru, különböző írásu forrásokat, fel kell használni a nyelvjárásokat és tudni kell a szavak etimológiáját.

Ilyen, többoldalu megközelítése a csuvas nyelvemlékeknek teszi lehetővé ezek máig elmaradt kritikai kiadását.

FÜGGELEK

A legfontosabb ujcsuvas források

- Ač: "Aval čogine tjure asla attzjane...", in: Sočinenija v proze i stihah ... na raznyh jazykah govorennye, Kazan, 1781.
- Atp: "Attja-tora pjuljut...". A Csuvas Tudományos Kutató Intézet Archivumában, f. N.V. Nikol'skogo, t. 182, p. 139.
- CR: Chuvash-Russian wordlist. Ahlquist 1856-57-es gyűjtése. A Helsinki Egyetem Finnugor Intézetének Levéltárában.
- CS: Chuvash-Swedish wordlist. Uo.
- Ct: Chuvash Texts. Uo.
- Cskt: Budenz József: Csuvas közlések és tanulmányok I-III, NyK I /1862/, pp. 200-268, 353-433, NyK II /1863/, pp. 13-68.
- Dnds: Dejstvie nižegorodskoj duhovnoj seminarii, proishodivšee vo onoj pri okončanii godičnogo učenija v prisutstvii... Damaskina episkopa Nižegorodskogo i Alatorskogo ... i pročih znamenityh osob ... 1788-go goda ijunja 30-go dnja. A Gorkij Terület Állami levéltárában, f. 2013, op. 602, No. 1450.
- Kcsm: Két csuvas mese, NyK XVI /1880/, pp. 157-164.
- Kk: Kratkij katihizis, perevedennyj na čuvašskij jazyk s nabludeniem rossijskogo i čuvašskogo prostorečija radi udobnejšego onago poznanija vosprojavših svjatoe kreščenie, 1788. Archiv Adelunga, ROGPB, f. 7, No. 26.

- Kočs: Kratkoe pisanie čuvašskih sueverij. Aleksandr Protopopov spasski püspük lejegyžese. A Helsinki Egyetem Finnugor Intézetének Levéltárában.
- Lspis: Leksikon sočinenij dlja pripisyvanija inojazyčnyh slov obretajuščihsja v Rosii narodov dlja kotorigo vybrany tokmo takie slova, kotorye v prostom narode upotrebljaemy. 1737. A SZU Tudományos Akadémiájának Archivumában, f.21, op. 5., No. 149.
- Mč: Milkovič o čuvašah. Severnyj Arhiv 1828, c. 27, No. 9., pp. 47-67, No. 10., pp. 120-139, No. 11., pp. 210-232.
- Mol: Molitva vostav ot sna, Molitva othoda ko snu, Molitva pered obedom, Molitva posle obeda. Archiv Adelunga, ROGPB, f. 7, No. 20, 14.
- Nhu: Načatki hristoanskogo učenija ili kratkoja svjaščennaja istorija i kratkij katehizis na čuvašskom jazyke s prisovokupleniem kratkih pravil dlja čtenija. 1832.
- NOTEA: Strahlenberg F. I.: Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia, Stockholm, 1730.
- Npčja: Načertanie pravil čuvašskogo jazyka i slovar' sostavlennyja dlja duhovnyh učilišč Kazanskoj eparhii, Kazan, 1836. Összeállította Vlánevszkij.
- On: Otce nas ... Petr Tagiev Ivanov csuvas fordításában. ROGPB f. 7, Arhiv Adelunga No. 20, 13.
- Ožkg: Opisanie živuščih v Kazanskoj gubernii jazyčeskih narodov, jako to čeremis, čuvaš i votjakov ... sočienennoe G.F. Millerom, imp. A.N. professorom, po vozvrascenii ego v 1743 gadu iz Kamčatskoj ekspedicii. Sanktpeterburg, 1791.

- Pa: Pelmestapar abir' tja min' baras parnja ..., in: Duhovnaža ceremonija, proizvođivšajasja vo vremja vsevoždennejsego prisutstvija eja Imperatorskogo Veličastva --- Ekateriny v Kazane, 1767.
- Pe: "Payan ebir' apla tainatpar ...". Közli M. Sirotkin in: Očerki dorevoljucionnoj čuvašskoj literatury, Čeboksary, 1967.
- Pk: Pičikse katihizis'', ugjarna čuvaš'' zam''vali .... Forditotta Aleksej Almazov. Moskva, 1804.
- Pm₁: Podgotovitel'nye materialy dlja čuvašskoj časti "Sravnitel'nyh slovarej vseh jazykov i narečij", 1. spisok. Gyüjtötte Mendier Bekdorin, 1784-85. Arhiv A.N. SSSR, f. 94, op. 2. No. 112.
- Pm₂: Podgotovitel'nye materialy ... 2. spisok. Arhiv A.N. SSSR, f. 94, op. 2. No. 111.
- Pm₃: Podgotovitel'nye materialy ... 3. spisok. Arhiv A.N. SSSR, f. 94, op. 2. No. 120.
- Pm₄: Podgotovitel'nye materialy ... 4. spisok. Arhiv A.N. SSSR, f. 94, op. 2. No. 121.
- Pm₅: Podgotovitel'nye materialy ... 5. spisok. Arhiv A.N. SSSR, f. 94. op. 2. No. 122.
- RC: Russian-Chuvash wordlist. Összeállította Ahlquist. A Helsinki Egyetem Finnugor Intézetének Levéltárában.
- Rcsp: Budenz József: Reguly csuvas példamondatai, NyK II /1863/, pp. 189-284.
- Rčmčs: Russko-čuvašsko-mordovsko-čeremisskij slovarik. ROGPB f. 7, Arhiv Adelunga No. 26, 20.
- Rčmms: Russko-čuvašsko-marijsko-mordivskij slovar'. Rpč: Reči dlja perevodu na čuvašskij jazyk. Forditotta Ermej Rožanskij. ROGPB f. 7, Arhiv Adelunga No. 20, 15.

- RPRR: Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs, I. Sanktpeterburg, 1771.
- Rtčms: Russko-tatarsko-čuvašsko-mordovskij slovar', 1737-38. LOAAN, f. 21, op. 5, No. 149.
- SE: Svjatoj Evangel Matfej ran'', Mark'' ran''... Szerkesztette Petr Taliev, Kazan 1820.
- SF: Fedi dala, D.P. Oznabišin gyűjtése. Zavolžskij Muravej, 1833:21, pp. 1204-1206.
- Sjač: Slovar' jazyka čuvašskogo. ROGPB, Ermitažnaja, No. 222.
- Sjarn: Slovar' jazykov raznyh narodov v nižegorodskoj eparhii obitajuščih, imjanno Rossian, Tatar, Čjuvašej, Mordvy i Čeremis. Po vysočajšemu soizvoleniju i povelenu Eja Imperatorskogo Veličestva premudroj Gosydaryni Ekateriny Alekseevny, imperatricy i smaoderžicy Vserossijskoj, po alfavitu Rossijskich slov raspoložennoj i v Nižegorodskoj seminarii ot znajuščih onyja jazyki svjaščennikov i seminaristov pod prisotrom preosvjaščennogo Damaskina, episkopa Nižegorodskogo i Alatorskogo, sočinennoj 1785 g.
- Soč/1: Sočinenija, prinadležaščie k grammatike čuvašskogo jazyka, Moskva, 1769.
- Soč/2: Sočinenija, prinadležaščie k grammatike čuvašskogo jazyka, 2. kiadaš, StPbg, 1775.
- Srč: Slova, vzjatyje iz francuzskih razgovorov rossijskie s čuvašskimi raspoložennye po urokam. Forditotta Grigorij Rožanskij es Ivan Rusanovskij, ROGPB, f.7, Arhiv Adelunga No. 26, 16.
- SRPZVČ: Svod'' nekotoryh slov Russkih'', Permjackih'' Zyrjanskich'', Votjackih'' i Čuvašskih''. Oszse-allitotta F.A. Volegov, MTA M. Ny, 4/14/III.

- Ss: Sravnitel'nye slovari vseh jazykov i narečij, sobrannye desniceju vsevysočajšej osoby 1787-89. g., StPbg.
- Ss/ap: Sravnitel'nye slovari vseh jazykov i narečij po azbučnomu porjadku raspoložennye. StPbg, 1790-91.
- Sv: Simvol very. Forditotta Ivan Rusanovskij, 1791. ROGPB, f.7, Arhiv Adelunga No. 26, 18/1.
- Vct_G: Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quator gentium, maximo ex porte Sibiricarum. Cod. ms. philol Göttingen 261. Összeállította: J.E. Fischer.
- Vct_L: Vocabularium continens trecenta vocabula... Leningrádi kézirat. LOAAN, razrjad III, op. 1, No. 1235.
- Vg: Deško Endre: Vengerskaja grammatika s russkim tekstom i v sravnenii s čuvašskim i čeremiskim jazykom, Simbirsk, 1856.
- WvTschT: Hofrath Neumann: Wörterammlung zur Vergleichung des Tschuwaschischen mit dem Tatarischen, 1815. ROGPB, f. 7, Arhiv Adelunga, No. 26, 19.
- Zčč: Zapiski Aleksandry Fuchs o čuvašah i čeremisah Kazanskoj gubernii, 1840.

JEGYZETEK

1. Ujcsuvas nyelvelmékeknek a XVI. század közepétől 1872-ig keletkezett írott csuvas emlékeket tekintjük. Az 1730-ig terjedő időszakból csak szórványemlékekkel rendelkezünk. Szórványokon más nyelven írt művek -- főképp utleírások, térképek -- csuvas gloszáit értjük, ezek főleg a földrajzi elnevezések és használati tárgyak neveinek köréből valók. /A csuvas szórványemlékek összegyűjtésével és kutatásával eddig senki nem foglalkozott./ Az 1730-tól 1872-ig keletkezett csuvas emlékek között előfordulnak mind szórványok, mind összefüggő csuvas szövegek. Összefüggő csuvas nyelvelmékekről írt áttekintő jellegű cikkek: MUNKÁCSI B., Csuvas nyelvészeti jegyzetek, NyK 21 /1887-90/, pp. 1-44, V.G. EGOROV, Čuvašskie slovari XVIII veka, UZČ 2 /1949/, pp. 111-142, V.D. DIMITRIJEV, Dva opisanija čuvašej i čuvašskie slovari vtoroj četverti XVIII veka, UZČ 19 /1960/, pp. 270-302, N.P. PETROV, Istorija čuvašskoj grafiki, UZČ 34 /1967/, pp. 100-116, L.P. SERGEEV, O pamjatnikah čuvašskoj pis'mennosti XVIII veka, UZČ 46 /1970/, pp. 228-263, L. P. SERGEEV, O dojakovlevskom periode čuvašskoj pis'mennosti. In: 100 let novoj čuvašskoj pis'mennosti, Čeboksary, 1972, pp. 47-76, M. Ja. SIROTKIN, Očerki dorevoljucionnoj čuvašskoj literatury, Čeboksary, 1967, E. HOVDHAUGEN, The Phonemic System of Early 18th Century Chuvash, CAJ 19 /1975/, pp. 274-286, és RÓNA-TAS András professzor urnak most nyomtatás alatt álló, An Unpublished Chuvash Wordlist in the Archives of the Library of the Hungarian Academy c. cikke, melyet módomban állt kéziratban elolvasni.

2. A rövidítések feloldását ld. a Függelékben.
3. A cikk által érintett módszertani kérdések a Soč/2 és SRPZVČ^X előkészületben lévő kritikai kiadása során merültek fel.
4. Jakovlev 1870-ben állította össze első csuvas ábécéjét, de minthogy ez nyomtatás szempontjából nehézkesnek bizonyult, 1871-ben átdolgozta. A jakovlevi ábécén a második, átdolgozott kiadást — I. Ja. JAKOVLEV: Bukvar' dlja obučenija čuvašskih detej gramote, Kazan, 1872. — értjük.
5. Jakovlev ábécéjében megoldotta a magánhangzók fonematikus rögzítésének kérdését is, köztük az ä, ë és ü fonémáét, melyeknek írása az emlékekben — sajátos fonetikai tulajdonságaik miatt — a legnagyobb változatosságot mutatják. A jakovlevi ábécéről ld. részletesen N.P. PETROV Zaroždenie i razvitie novoj čuvašskoj pis'mennosti. In: 100 let.
6. Az ujcsuvas fonémarendszer rekonstruálására már történt néhány kísérlet; Budenz a Reguly által gyűjtött csuvas szövegeket /Cskt, Kcsm, Rcspl/ fonematikus elemzésre alkalmas írással tette közzé, H. PAASONEN /Csuvas szójegyzék, Bp. 1908/ pedig már jelzi a zöngétlen mediákat, de lejegyzése rendszere közel áll a fonematikus íráshoz. Hasonló átírást használ Mészáros, azonban átírásában megtévesztő, hogy hosszúságjelet használ — következetlenül — a hangsúly jelölésére. Néhány helyesírási sajátosság mögött meghuzódó fonéma rekonstruálására tett kísérletet. L.P. SERGEEV /O dojakovlevskom periode... ld. fentebb/, legutóbb pedig E. HOVDHAUGEN /i.m./ vetett egybe pár korai ujcsuvas nyelvemléket és vizsgálta meg ezek fonémarendszerét. Ennek ellenére az összes csuvas nyelvem-

lék helyesírásának vizsgálata alapján álló korai ujcsuvas fonémarendszer-rekonstrukció még előttünk álló feladat.

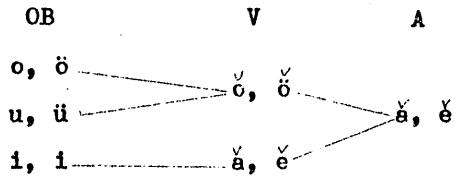
7. N.P. PETROV, i.m., L.P. SERGEEV, i.m., E. HOVD-HAUGEN i.m.
8. Az SRPZVČ csuvas szójegyzékében szereplő szavak helyesírása néhány esetet kivéve teljesen megegyezik a Soč/2 megfelelő szavainak helyesírásával. Arról tehát nem lehet szó, hogy F.A. VOLEGOV a szójegyzékhez mellékelte, Regulyhoz intézett levelében foglaltak szerint önállóan gyűjtötte és jegyezte le a csuvas szavakat, legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy esetleges önálló gyűjtését leellenőrizte és kijavította Soč/2 alapján. A két nyelvemlék helyesírásának egyezését — miután kérésére megküldtem neki az SRPZVČ xerox másolatát — A.A. ALEKSEEV is észrevette és közölte 1977. VI. 18-án kelt magánlevelében.
9. A hangsúlyjel az emlékekben egyaránt szerepel a mai kiejtés szerinti hangsúlyos és nem hangsúlyos szótagokon. Funkciójának megállapítása további vizsgálatot igényel. Minthogy az idézett szóban nem a hangsúllyal jelzett magánhangzó az elemzés tárgya, a továbbiakban a hangsúlyjelet elhagyjuk.
10. A cirill ábécében е betű szolgál a jo jelölésére, de minthogy az orosz helyesírási gyakorlat az, hogy nem teszi ki a két pontot az е betűre, így a jo jelölése megegyezik a je jelölésével. Az idézett csuvas emlékekben azokban a szavakban, ahol virjál ёо hangkapcsolatot tétélezhetünk fel, egyetlen helyen sem szerepel se féle írás, sju viszont gyakran. Ebből arra következtetünk, hogy az emlékek ю betűje kétértékű.

11. A szél, szőlő, szücs szavak irodalmát ld. TESZ III. pp. 705, 794, 810.
12. ld. részletesebben REDEI S. - RÓNA-TAS A.: NyK 74:286.
13. Régóta folyik vita arról, hogy az é-nek nyelvjárási, vagy nyelvjárási és kronológiai e a jelentősége. Erre vonatkozóan ld. legújabban L. LIGETI, A propos des elements "altaiques" de langue hongroise, ALH 11 /1961/, pp. 15-42, M. K. PALLÓ, Die Vertretung ung sz-/s/< türk. j- in den alten türkischen Lehnwörter der ungarischen Sprache, UAJb 33 /1961/, pp. 128-135, I.G. DOBRODOMOV, K voprosu o vengerskom sz- sootvetstvujščem tjurkskomu j-, v staryh bulgarizmah, Tjurkologičeskie issledovanija, Moskva, 1976, pp. 112-125.
14. Kritikai kiadásukat ld. RONA-TAS A. — FODOR S.: Epigraphica Bulgarica, Studia Uralo-Altaiica 1, Szeged, 1973.
15. Részletesebb irodalmát ld. B. MUNKÁCSI, Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völker des Wolga-Uralgebietes, Körösi-Csoma Archivum II /1926-32/, pp. 42-64, M.R. FEDOTOV, O nazvanijah dncj u čuvašej, UZČ 21 /1962/, pp. 245-259, V. G. EGOROV, Etimologičeskij slovar' čuvaškogo jazyka, Čeboksary, 1964.
16. Részletesebben ld. B. MUNKÁCSI i.m., M.R. FEDOTOV, i.m., V.G. EGOROV, i.m., N.R. ROMANOV, Čuvaškij narodnyj kalendar', UZČ 21 /1962/, pp. 237-259, V.D. DIMITRIJEV, K voprosu o drevnem čuvašskom kalendare, UZČ /1969/, pp. 165-185. E dolgozatot B. SCHERNER, Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen, Wiesbaden. 1977. munkájának kézhezvétele előtt adtam nyomdába.
Az összetételek erni tagja az erne egyes szám harmadik személyü birtokos személyragos alakja.

17. ld. N.I. AŠMARIN, Thesaurus VII. p. 308, M.R. FEDOTOV, i.m., N.R. ROMANOV, i.m. V.G. EGOROV, i.m. V.D. DIMITRIEV, i.m.
18. N.I. AŠMARIN, Thesaurus V. p. 209, 212, FEDOTOV i.m., ROMANOV i.m.
19. A ksno o betűjének írása etimológiai okokból indokolatlan, a szóban nem jelzett redukáltaknak az írásbeli kompenzálására vagy téves lejegyzésre gondolhatunk. A ksno alak késén vagy késn értelmezése nem ütközik akadályba.
20. Az A viras-erni-kuně alakkal szemben az A virsar-nikun, virsanni-kun összetételekben az erni első szótagjának magánhangzója az előtag vokalizmusához illeszkedett /a virsanni-kun esetében az r progreszsziv hasonulása is lejátszódott/. Hasonló jelenség figyelhető meg a virsarni-kae 'szombat'este' v.ö. virás-erni-kaé összetételben is. Ašmarin Thesaurus V. p. 209.
21. Epigraphica Bulgarica p. 44.
22. Epigraphica Bulgarica p. 64.
23. Az ujper. āđina átvételének a középbolgárban két lehetősége van, aszerint, hogy a perzsa szó mikor lépett be az ÓB ā > KB ǎ > z > r fejlődésbe: ujper. nyj. āđina → KB āđina > arina, vagy → KB azina > arina.
24. Az -r- palatalizáló hatása kései orosz jövevényszavakból ismert jelenség: or. Марѹа 'Mária' → UOs Marja / V. Kozm. majra 'orosz asszony' / > mar'e 'ua'.

25. A mai csuvas redukált fonémák az alábbi módon alakultak ki:

26. N.P. PETROV, i.m.

27. sic! latin g!